

MAHTUMKULU'NUN DİVANI'NIN 1926 YILINDAKİ BASKISINA ELEŞTİRİ

Tahir AŞIROV*

Özet

Eleştiri kültürü toplumsal ve ilmi açıdan önemli bir olgudur. Türkmen edebiyat tarihinde yazının içeriksel ve sanatsal olarak gerçek değerini yansıtmaya gayesiyle bilimsel yöntemlerle irdelenerek kaleme alınan eleştiri (tenkit) yazılmıştır. Türkmen edebiyatında eleştiri, “Edebi tenkit” adıyla erken bir dönemde başlamıştır. “Edebi tenkit” olarak isimlendirilen eleştiri yazılarına, şair Mahtumkulu'nun divanının üzerine yapılmış olması ayrı bir önem kazandırmıştır. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Türkmenistan'da imkânlar kısıtlı olsa da eleştirinin yapılmış olduğu yayınlanan yazılarda görülmektedir. Dönemin değişik yayınlarında, çeşitli toplumsal kesime ve farklı düşünce yapısına sahip olan yazarların yazıları yer alabilmektedir. Bu süreçte dönemin düşünürleri (Gelenekçi ve Yenilikçi yazarları) tarafından Türkmen dili, edebiyatı, medeniyeti, tarihî konuları eleştiri yazmışlardır. Yazarların “Mahtumkulu'nun Divanı”nın 1926 yılındaki baskısının üzerine yazdığı eleştiri yazıları oldukça önemlidir.

Anahtar Sözcükler:

Mahtumkulu, Kerbabayev, Şaberdiyev, Celeleddin, Edebi tenkit, Eleştiri

Abstract

Culture of criticism is an important social and scientific phenomenon. In the history of Turkmen literature, criticism (criticism) which is taken by considering with scientific methods in order to reflect the content value and artistic real value of the manuscript has been written. Criticism in Turkmen literature started at an early period in the name of “literary criticism”. The criticism called “literary criticism” has given a special importance to the poet Mahtumkulu's divan. In the early years of the Soviet Union, there were reports of criticism in Turkmenistan, although the possibilities were limited. In various publications of the period, writings of authors who have various social cuts and different thinking can take place. In the process, the writers of the period (traditionalist and innovative writers) criticized the Turkmen language, literature, civilization, and historical issues. The critics written by the authors on the press in 1926 of “Divan of Makhtumkulu” are very important.

Key Words:

Makhtumkulu, Kerbabayev, Shaberdiyev, Celeleddin, Critique of Literature, Criticism

* Yrd. Doç. Dr.; Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fak. Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, tahirashirov@gmail.com

Giriş

Türkmen edebiyat tarihinde yazının içeriksel ve sanatsal olarak gerçek değerini yansıtmaya gayesiyle bilimsel yöntemlerle irdelenerek kaleme alınan eleştiri (tenkit) yazıları önemlidir. Türkmen edebiyatında eleştiri, “Edebi tenkit” adıyla erken bir dönemde başladığı görülebilir (Allakov, 1988). Ayrıca “Edebi tenkit” olarak isimlendirilen eleştiri yazıları şair Mahtumkulu ve onun şiirleri çerçevesinde gelişmesi ise Türkmen edebiyatına ayrı bir özellik kazandırmıştır.

Türkmen edebiyatının “kervanbaşı” olarak isimlendirilen Mahtumkulu'nun şiirleri yazıldığı günden itibaren edebi üslubu, sanatsallığı ve bilgi birikimiyle etkilemiştir. Özellikle sonraki dönemlerde şiirlerin her yönüyle şaire aidiyetini belirlemek amacıyla kritik yapılmış ve dini içerikli şiirleri üzerinde yazılar kaleme alınmıştır. Bundan dolayı da şairin şiirleri değişik düşünce yapısına sahip düşünürler tarafından değerlendirilmiş (Aşirov, 2016.) ve üzerine ilmi eserler yazılmıştır (Peker, 2014.). Çoğunlukla olarak şiirlerinin aidiyet konusu tartışmaları başta olmak üzere çeşitli eleştiriler yazılmıştır (Aşirov, 2016.). Bunlardan en çok dikkat çeken ise divanın 1926 senesindeki baskı üzerine yapılan eleştirilerdir.

Sovyet döneminde Türkmen edebiyatının kurucularından biri ve meşhur Aygıtlı Adım (Kararlı Adım) adlı romanın yazarı olan Berdi Kerbabayev tarafından Mahtumkulu'nun şiirlerinin elyazmalarının elyazmalarının toplanarak “Mahtumkulu Divanı” adıyla 1926 senesinde yayımlanmıştır. Bu yayına dönemin entelektüellerinden olan Bekki Emir Berdi Oğlu (Berdiyev) tarafından eserin hazırlanmasıyla ilgili bilgilendirici bir önsöz yazılmıştır. Bu baskı Türkmenistan'da Mahtumkulu'nun şiirlerini içeren ilk kapsamlı bir yayın olma özelliğini de taşımaktadır. Ancak bu neşirde şairin şiirlerinin orijinal yazım şeklinde olmayıp önemin yazım kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Nitekim bu konu girişte şöyle açıklanmaktadır: Kitabın imlası ise asıl nüshadaki imla değiştirilerek şimdiki imla yakınlştırılmıştır. (Aşirov, 2014: 130). Ayrıca şiirlerin şaire aidiyet konusunda ilmi bir inceleme yapılamadığından da şöyle bahsetmektedir: “Bu nüshalar Türkmenistan'da en kâmil diye bilirse de bunlardan irdelenip oluşturulan Mahtumkulu(nun divanı) tamdır demekten ve şiirlerin tümü Mahtumkulu'nun kendisinin ki (olduğunu) söylemekten kaçınıyoruz” (Aşirov, 2014: 123).

Yukarıda zikredilen bazı nedenlerden dolayı eser yayınlandığı günden itibaren farklı kesimler tarafından eleştiri yazıları kaleme alınmıştır. Bu eleştiri metinlerinin düzeyini kayda değer bir nitelikte olduğunu görülebilir. Nitekim edebi eleştiriler genel olarak dönemin iki düşünce yapısı olan gelenekçiler ve yenilikçiler tarafından Mahtumkulu'nun 1926 senesindeki baskısı üzerine eleştiri yazısı kaleme almışlardır. Bu eleştirel yazılar gerçekten dönemin zihniyetini yansıtmak bakımından da önemi haizdir. Aynı zaman bunun o dönemde eleştiri yetisine sahip olan insanların var olduğunda bir delilidir. Bu bir bakıma dönemin yönetiminin, görüşlere ve değişik yorumlara elverişli olduğunda göstermektedir. Çünkü tartışma için düşüncelerin, kanıtların, yorumların oldukça özgür bir ortamda, rahatça ifade edilebilmesi/yazılabilmesi, belgelerle dile getirilebilmesi ve yanlış veya doğru olduğunu kanıtlanabilmesi gereklidir.

1. Gelenekçi Eleştiri

Dönemin gelenekçi ulemasından olan Herrik Kaleli İşan oğlu ed-Daî Ahkerül'İbad Celaledin tarafından yazılan eleştiri yazısı, dönemin mizah yayınlarından olan “Tokmak” dergisinde “Basıp Çıkan Kitaba Sın” (Yayımlanan kitaba değerlendirme) adıyla neşredilmiştir. Bu metnin baskısında birkaç incelik bulunmaktadır. Nitekim dönemin yönetimi tarafından yayınlanan “Tokmak”

dergisi eleştiri yazının başına şöyle bir not ekleme ihtiyacı hissetmiştir: “Meşhur bir İşan’dan (Molla) gelen yazıyı kendi yazım imlasıyla değiştirilmeden yayımlandı.” Bu yapıcı eleştiri yazısı aslına uygun bir şekilde, yazarın yazım kuralları ve yazılı anlatımıyla yayınlamıştır. Bu aynı zamanda yayın etiğinin olduğunu da göstermektedir. Nitekim “Mahtumkulu’(nun Divanı)’nı yayına hazırlayan Kerbabayev’e” diye hedef gözeterek başlayan bu eleştiri yazısında, gelenekçi olan bir âlimin yenilikçi olarak tanınan yazara açık eleştirisi yer alabilmektedir. Nitekim gelenekçi olan Celaleddin’in yazısına “Dua-i selam!” diye başlamakta ve eleştirilerini beş başlık altında toplamaktadır (Celaleddin, 1926.).

Eleştiriye kaleme alan yazar ilk olarak “Bismillah” ibaresi olmadan esere başladığını belirtmektedir. Bunun genel olarak tarihten devam edegelen Türkmen geleneğine aykırı olduğunu ifade etmektedir. Yesevi meşrebine bağlı olan Türkmenlerde “Bismillah” ibaresiyle her bir işe başlama geleneği olduğunu üstü kapalı atıf yapmaktadır. İkinci eleştiri, şiirlerde geçen “Allah” kelimesindeki “he” harfinin yazılmamasına yani kelimenin yazıldığı gibi değil, okunduğu gibi aktarılmasınadır. Üçüncü eleştiri, “el-Hamdulillah” kelimesinin değiştirip yazılmasınadır. Dördüncü eleştiri, “Muhammed Mustafa (s.a.v.)” gibi dini önemi olan isimlerin farklı yazılmasınadır. Beşinci eleştiri olarak ise, elif harfinin değişik şekillerde yazılmasına dikkat çekmektedir. Eleştirilerini beş başlıkta topladıktan sonra “Sizlerin ihtiyatı elden bırakmamanız adına bu yazıyı yazdık “ diye belirtmektedir (Celaleddin, 1926.).

Yukarıda açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, eleştiriye yazan gelenekçi âlim Celaleddin divanı yayına hazırlayanı uyarmak gayesiyle yaptığını söylemektedir. Nitekim bu ikazında yukarıdaki saydıklarının bu dünya ve ahiret açısından da önemli olduğunu altını çizerek belirtmektedir. Bu yayına hazırlayanlarında iyi bildiğini de şöyle beyan etmektedir: “Nasıl olsa bu dünya geçer ve ahiret geçmez, kendinize malumdur”. Bu eleştiri yazısını bir melal olarak algılamamalı notunu da eklemektedir. Ayrıca yukarıdaki saydığımız nedenler dolayı uykusunun kaçtığını ifade etmektedir. Bununla birlikte şairin şiirlerini orijinal gibi yazılması yönünde görüş belirtmektedir. Gelenekçi bir âlim şairin şiirlerinin dini içeriğinin önemine dikkat çekmekte ve onun önemli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü onlar hep baki ve baki kalacaktır diye yazısını tamamlamaktadır (Celaleddin, 1926.). Bu önerilere uyumlu olacak şekilde, geleneksel yazım kurallarını muhafaza ederek yeni bir baskının yapılması gerektiğini açıkça ifade edilmişti.

2. Yenilikçi Eleştiri

Berdi Kerbabayev ve Bekki Emir Berdi tarafından hazırlanan divana ikinci eleştiri, değişen koşullara uyabilmek için toplumsal, kültürel ve yönetsel ortamlarda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanmasını öneren Halli Şaberdiyev tarafından “Mahtumkulu’nun goşgıları” (Mahtumkulu’nun şiirleri) adlı makalesiyle yapılmıştır (Şaberdiyev, 1927). Şaberdiyev makalesinde ilk olarak Mahtumkulu’nun Türkmenistan’ın Garagum çölünde doğmuş ve orada yaşamış olmasına rağmen dünyada bilinmesine dikkat çekerek yazısına başlamaktadır. Ayrıca Mahtumkulu’nun dünyanın büyük şairlerinden biri olduğu vurgulamaktadır. Buna rağmen Türkmenler arasında Mahtumkulu’nun hayatı ve şiirleri ile ilgili ciddi bir araştırmanın olmadığını belirtmektedir. Ancak diğer Türk boyları ve diğer milletlerin Mahtumkulu üzerinde araştırmalar yaptıklarını ve şiirlerini yayınladıklarını ifade etmektedir (Aşirov, 2014:). Şaberdiyev bu araştırmaları, şair Mahtumkulu’na ve onun şiirlerine verilen önemin göstergesi ve kanıtı olarak göstermektedir. Bundan sonra yazar, Mahtumkulu’nun şiirlerine neden bu kadar önem verildiğini açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim şairin şiirlerinin dini içerikli

olduğundan veya başka bir anlam taşıdığından değil, aksine “onun ilmi, tarihi sanatsal taraflarından kıymetli olduğundan dolayı önem vermektedirler” diye beyan etmektedir (Şaberdiyev, 1927).

Şaberdiyev, “Mahtumkulu'nun Divanı”nın 1926 yılındaki baskısının üzerine yazdığı eleştiri yazısında, bir konuda iki gayenin olmadığını belirtmekte ve kendi amacının ise ilmi, tarihi, sanatsal tarafı olduğunu açıklamaktadır. Yazar, şairin şiirleriyle “eski hayatı, temel düşüncelerini daha doğrusu tarihi bileceğiz” diye ifade etmekte ve şöyle devam etmektedir: “Dil hazinesini ve sanatsallığını alarak günümüze uygulayacağız.” (Şaberdiyev, 1927) Bununla Türkmen edebiyatına büyük bir zenginlik kazandırılacağını düşünmektedir. Bu bakımdan sadece Mahtumkulu'nun şiirlerini değil, tüm Türkmen şairlerin şiirlerini toplayacağını ve yayınlayacağını ifade etmektedir.

Bununla birlikte Türkmen kültürünün, edebiyatının hazinesi olan şiirlerin yayınlanmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Çünkü yayınlanmayan şiirler halk arasında başta vezinler olmak üzere benzeri değişimlere uğrayacağını dile getirmektedir. Farklı dillere tercüme edilmiş olduğundan dolayı da etkilendiğini açıklamaktadır. Bunların sonucunda ise, Mahtumkulu'nun şiirlerinin özgünlüğünü kaybetmeye başladığını belirtmekte ve halk edebiyatına, daha doğrusu edebî türlerde bir olay dizisini anlatma biçimine dönüşmüş olduğunu açıklamaktadır. Bunlardan ilmi, tarihi değerlerimizi bulmak istiyorsak, bunların üzerinde derin bir ilmi araştırma ve inceleme yapmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. (Şaberdiyev, 1927)

Şaberdiyev, “Mahtumkulu Divanı”nın 1926 yılındaki baskısına kuş bakışı bakıldığında, ilmi ve tarihi değerini tamamen ehemmiyetini yitirmekte olan birkaç eksiklikleri görüleceğini açıklamaktadır. Bu eksiklikleri dört başlık altında toplamaktadır:

a. Divanın girişinde Mahtumkulu'nun hayatı hakkında çok az bilgi verilmiştir. Aynı şekilde tarihi verilerle kaleme alınmamıştır.

b. Mahtumkulu'nun şiirlerini şivesel özgünlüğünü korunmamış ve tarihi yerlerin adlarını da yeterince araştırılmaması neticesinde araştırarak aslına uygun olarak vermektен aciz kalınmıştır.

c. Şiirleri topladığında aidiyet konusuna dikkat edilmemiş ve saz-sohbete ait olangibi başka şairlere ait şiirler de eklenmiştir.

d. Şiirlerdeki Arapça, Farsça ve bazı anlaşılması zor olan kelimelerin anlamını dipnotta verilmemiştir. (Şaberdiyev, 1927)

Yazar bu yayındaki eksiklikleri dört başlıkta zikrettikten sonra şairin içeriği konusuna geçmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak şairin kendi döneminde şiirleriyle halkı eğitmek üzere çaba harcadığını açıkça belirtmektedir. Ancak bununla beraber bu şiirlerin içerik bakımından zamanının aşığına dikkat çekmektedir. Bu bakımdan şairin şiirlerindeki anlamından çok tarihi, dil ve sanatsal yönünü öğrenmeye, düşünmeye çalışmanın gerekli olduğunu altını çizerek belirtmektedir. Bundan sonra ise, bu konuyla ilgili yapılması gerekenleri/önerilerini yine dört başlık altında toplamaktadır:

a. Tüm olanaklar kullanarak ikinci baskı yapılmalı. İkinci baskıda Türkmen kabilelerinden bir komisyon oluşturulmalı. Bu komisyon, şiirlerin özgünlüğünü, tarihsel coğrafya yerlerin adlarını araştırarak kurallara ve aslına uygun yayınlanmalı.

b. Mahtumkulu'nun hayatı hakkında girişte bilgi verilmeli.

c. Şairin şiirlerinde kullandığı yabancı kelimelerin açıklamaları dipnotlar ile verilmeli.

d. “Çok okunmayacak” dini içerikli şiirlerin ilmî ve tarihî değerini korumak gayesiyle eski yazım kurallarıyla özel bir bölümde yayınlanırsa da, zararı olmaz demektir. (Şahberdiyev, 1927)

Şahberdiyev, Berdi Kerbabayev ve Bekki Emir Berdi tarafından yayına hazırlanan baskının eksikliklerini giderme adına birkaç öneride bulunmuştur. Nitekim bu önerilerin gerçekleştiği zaman bir sonuca ulaşma imkânının olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Bu gerçekleştirildiği zaman Mahtumkulu’nun şiirleri bize büyük fayda sağlayabilir”. (Şahberdiyev, 1927)

Bununla birlikte şairin şiirlerin Türkmenistan’daki ilk baskısı, Türkmen edebiyatını ihya etme yolunda ilk adım olduğunu söylenebilir. Türkmenistan’da Mahtumkulu’nun şiirlerinin ilk baskısı ve imkânların kısıtlı olması sonucunda ortaya çıkan bazı eksikler olduğundan eserin girişinde Bekki Emir Berdi Oğlu şöyle açıklama yapma ihtiyacı duymuştur: yapma gerekliliğini hissetmiştir: “Bu neşirde zamansızlıkla yahşi irdelemiş orta çıkmadığını okuyuculara bildiriyoruz ve onlardan kitabın imla ve dilinde puhta bir yol izlenmediğimize geçirim soruyoruz” (Aşirov, 2014: 129).

Sonuç

Berdi Kerbabayev’in Muhtumkulu’nun şiirlerinin elyazmalarının toplanması ve Bekki Emir Berdi Oğlu’nun önsöz yazması sonucunda, “Mahtumkulu Divanı” ismiyle 1926 yılında Aşkabat’ta yayınlaması gerçekten sözlü birikimin bir anlamda Türkmen edebiyatının, özellikle de Mahtumkulu’nun şiirlerinin yaşama tutunmasını sağlamıştır. Bununla birlikte ilk yayın olma hasebiyle yayına hazırlayanlarında önsözde ifade ettikleri gibi bazı eksiklikleri olmuştur. Bununla beraber ilk yayındaki eksiklikleri ikinci baskıda giderilmesi amacıyla bazı eleştiriler yazılmıştır. Ayrıca ilk baskıdaki yöntem farklılıklarına da dikkat çekilmiştir. Bunların tümü bir bakıma Türkmen edebi geleneğindeki şiirsel atışmaları, ayrıca bu eleştiriler “Türkmen edebi tenkit” anlayışının devam ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Nitekim Geleneğe bağlı âlim Celaleddin, Muhtumkulu’nun şiirlerini farklı bölgelerden toplayarak yayına hazırlayanlara ikinci baskıda dikkat edilmesi gerekenleri ifade ederken yenilikçi yazar Halli Şahberdiyev makalesini, “İlgili kurumlarımızın da, bu işe bu meseleyi anlamasını ümit ediyoruz” diye tamamlamaktadır. Bu ümit doğumunun 290. yılı münasebetiyle 2014 senesinde Mahtumkulu’nun şiirlerinin el yazma nüshası ve değişik dillerde baskıları, özellikle de şairin hayatı, şiirleri ve onların farklı yayınları üzerinde Aşkabat’ta ilmi araştırmalar gerçekleştirildi. Bununla birlikte her zaman suskunlukla geçiştirilen dönemin eserlerinin tekrar irdelenmesi ve değerlendirilmesi “Türkmen Edebi Tenkidinin” günümüzde tanıtılmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- Allakov, Cora (1988). Türkmen edebi tankıdının tarihi. Okuv gollanması. – Aşkabat: Magarif.
- Aşirova, Enegül (1980). Türkmen edebi tankıdı 1950-1955-nji yıllarda. Aşkabat: Golyazma.
- Aşirova Enegül (1985). 1966-1975-nji yılların edebi tankıdı. Aşkabat: Golyazma.
- Aşirov, Tahir (2016). Mahtumkulu’yu Anlamak: A. Z. V. Togan Örneği. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5(2), 661-673.

- Aşirov, Tahir (2016). “K. Kuliyev, (1932), Mahtumkulu Sovda Burjuaziyasının İdeoloğı”, Aşkabat: Türkmenistan devlet neşriyatı, 65 s. Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1 (2),
- Aşirov, Tahir (2014). “Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı ve Etkisi”. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.117-130.
- Berdiyev Kakalı (1953). Edebiyat tankıdının kâbir meseleleri hakkında. Türkmenistan Kommunisti, №7.
- Celaleddin, Herrik Kaleli İşan oğlu ed-Daî Ahkerül'İbad (1926). “Basıp Çıkan Kitaba Sın” Tokmak dergisi, sayı 20-21. s. 4.
- Nuralıyev, D. (1977). Tankıt ve edebi proses. –Sovet edebiyatı, №8.
- Peker, Hidayet, Türkmen Milli Şairi Mahtumkulu Firaki'nin Felsefesi, Emin yay. Bursa 2014.
- SSKP MK-nın — Edebi çerper tankıt hakkında kararı. Sowet Türkmenistanı, 1972, 26 yanvar.
- Şaberdiyev, Halli (1927). Mahtumkulu'nun Goşgıları, “Türkmenistan” gazetesini, sayı 143 (986).